

TERCÜME MAKALE/ TRANSLATION:

MÜSLÜMAN KELÂMI ÜZERİNDEKİ YABANCI ETKİLER

“A. S. TRITTON, “Foreign Influences on Muslim Theology”,
Bulletin of the School of Oriental and African Studies,
University of London, Sayı: 10, No: 4 (1942), s. 837-842”*

Çeviri:

Ayşe Nur GÜDEKLİ

Arş. Gör., Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi

Zeynep Büşra ÖZDEMİR

Yüksek Lisans Öğrencisi, 29 Mayıs Ü. SBE Kelâm Anabilim Dalı

Yeni bir din hiç bir teolojiye sahip değildir, bu sonradan gelişir. İslâm'ın, aralarında yetiştiği daha eski dinlerin birtakım etkilerini göstermesi oldukça doğaldır. Yeni fikirler, din değiştirenler veya diğer inançlardan insanlarla iletişime geçme yolu ile içeri girer. Müslüman kelâmı bir daire içinde hareket etmekte ve daha derin ve daha olgun benzer fikirler ile başlangıç noktasına geri dönmektedir. Hicretin ikinci ve üçüncü yüzyılları şekillendiren bir dönemdi, sonrasında düşünce eylemi uzun uzadıya incelemeler nedeniyle detaylarda boğularak yozlaştı. Dindar dünya birçok garip fikrin ileri sürülmesi ile bir kargaşa içine girdi. Allah'ı günah ve kötü fiillerin sorumlusu olmaktan tenzih etmek için insanın özgür iradeye sahip olduğunu söyleyenler çoğunlukla Mu'tezile'ye mensup aklı başında düşünürlerdi. Diğerleri ise bu problemi farklı yollarla çözmüşlerdi. Onlardan bazıları h. 300 yılında Mu'tezile'den ayrılarak Sünnî sistemi inşa ederken kendi yöntemini kullanan Eş'arî'nin [ö. 324/936] öncüleriydiler. Bu kişilerin çoğu Arap değildi ve yazdıkları da yok olmuştu. Bundan dolayı onlara ait görüşlerin çoğunu muhaliflerinin onlar hakkında yazdıklarından öğrenmekteyiz. Bunlardan en eskisi Eş'arî'nin *Makâlâtü'l İslâmiyyîn*'idir. O, ayrıca objektif ve ideolojik düşmanlıktan uzak olması açısından çok değerlidir. Yazar, düşünürleri naklederken yapabileceğinin en iyisi yapmıştı ve eğitimi de bunun için uygundu. Daha sonraki kitaplar bu kadar tarafsız değildir. Abdülkâhir el-Bağdadi (ö.429/1037-38) her bir fırka ya da görüşü sırat-ı müstakîmden bir sapma olarak kabul ediyordu. İbn Hazm [ö. 456/1064], Eş'arî de dâhil olmak üzere kendisiyle aynı fikirde olmayan kişilere kötü söz söylemede cömerttir ve çeşitli fırkaların hoş olmayan doktrinleri üzerine kısımlara sahiptir. Şehristânî [ö. 548/1153] ihtiyatlıdır; fakat sonraki yazarların kendi seleflerini yanlış anlama ya da sonraki fikirleri kendi öğretilerine göre okuma tehlikesi her zaman vardır.

* Makaledeki tüm dipnotlar mütercimler tarafından verilmiştir.

Kelâm üzerine Mu'tezilî bir çalışma olan *Kitâbu'n-Nasr* (üçüncü yüzyılın ikinci yarısı) hayatta kalmıştır ki o, dinden tamamen kopmuş görünen İbnü'r- Râvendî'ye (ö. 301/913-14) karşı Mu'tezile ekolünün bir savunmasıydı. Ekolün bir diğer üyesi Câhiz (ö. 255/869), çok eser kaleme almıştır; ancak hacimli çalışmalarında kelâma dair çok az şey söylemektedir. Ekol Yemen Zeydileri arasında varlığını sürdürmüştür; fakat Ahmet b. Yahyâ b. el-Murtazâ'nın [ö. 840/1437]¹ kelâmın başlangıcına dair Sünnî tarihçilerden daha fazla bilgi sahibi olup olmadığı şüphelidir.

Müslüman yazarlar sapkınlıklar ve hataların kölelerin çocukları yüzünden olduğunu ve tarihin adeta tekerrür ettiğini, çünkü Yahudilerin hatalarının da aynı nedenden kaynaklanmış olduğunu iddia etmektedir. Özgür irade doktrini İran veya Hristiyan etkisi ile ilişkilendirilir ve Hz Muhammed'in çağdaşı olan bir şairin bunu Hira'dan başka bir deyişle Hristiyanlardan öğrenmiş olduğu söylenmektedir. Bazı uygulamalar yabancı olarak kabul edildi. Yünlü kıyafetler giymiş bir adama 'Hristiyanlığı bırak' denildi ve şiir yasağı 'yabancı (ya da İran) softalığı' olarak adlandırıldı. Burada 'Ben burun deliklerimin kadın kokusu ile dolmasındansa ceset kokusu ile dolmasını tercih ederim' sözlerinin, Mısır'da bir münzevinin hayatı için daha uygun görüleceği söylenebilir. Müslümanlar birtakım ciddi suçlamalarda bulundular ve dediler ki: Mâ'bed el Cühenî [ö. 83/702] Hristiyan doktrinine sahiptir, Muhammed b. Kerrâm [ö. 255/869] Hristiyanlar gibi Tanrı'nın cevher olduğunu söylemiştir, İbn Küllâb [ö. 240/854]² 'Tanrı'nın kelimesi Tanrı'dır.' söyleminden dolayı bir Hristiyan olarak adlandırılmıştır. Ezelî kelâmın Tanrının zâtını terk etmeksizin cisimlere yerleşmiş olduğunu söyleyenler de, ezelî kelâmın Mesih olduğunu ve onunla beşeriyete büründüğünü söyleyen Hristiyanlar gibidir. Hristiyanlar Meryem'in rahminin Allah'ın kelâmını barındırdığını ifade ederken; Cehm b. Safvân [ö. 128/745-46] daha öteye gitmiş ve kelâmın yaratıldığını ve bir ağaçta ikâmet ettiğini söylemiştir. Şia' ise, imamların Peygamberlerin kitaplarına, Musa'nın esasına, Süleyman'ın mührüne, Yusuf'un gömleğine (metinde İbrahim geçer), Nuh'un gemisine, On Emir levhalarına ve diğer şeylere sahip olduğunu söylemiştir.

Bazı doktrinler herhangi bir dış etki olmaksızın da gelişip büyümüş olabilir. Hâricîler gibi bazı aşırı kimselerin uygulaması, çocuğun dini statüsü sorununu tartışmaya neden oldu. Bazıları [çocukların] ne inanan ne de inanmayan şeklinde tarafsız olmalarının mantıksal bir sonucu olarak a'râfî kabul eden bir pozisyonda olduğunu söyledi.

¹ Zeydiyye imamı ve âlimidir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Mustafa Öz, "İbnü'l Murtazâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 141-143.

² İlahi kelâmın zattan ayrı olmadığını savunduğundan Hristiyanlarla aynı inancı paylaşmakla itham edildi. Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Küllâb", *DİA*, XX, 156-157.

Hristiyan etkisi sapkınlıklarda daha net bir şekilde görülmektedir. Bir kişi İsa'nın ilk yaratılan olduğunu öğretti, diğerleri de dünyada iki tanrı olduğunu söyledi ki onlardan biri ezeli olan Tanrıdır, diğeri yaratılmış olan İsa'dır. İsa Tanrı'nın doğuştan değil, evlat edinme yoluyla sahip olduğu oğludur ve varlığı sona erebilir. Onların ikisi de yaratıcıdır, fakat Âdem kendi suretinde yaratan İsa'dır ve kıyamet gününde hükmü verecek olan da odur. O, İlk Akıl olarak tanımlanmıştır; o cennette görülecek olandır. Çünkü Tanrı'nın görünüşü İlk Aklın görünüşüdür ve Tanrı ona şöyle diyecektir; 'Senden daha temiz/güzel bir şey yaratmadım. İsa kendisine insan bedeni giymeden önce Akıl' dı.

Kendisini kutsal ruh olarak adlandıran bir diğer sapkın, Tanrı insan bedeninin tapınağında yerleştiğinde, mucizevi bir güç vasıtasıyla onun Tanrı olarak tezahür ettiğini öğretmektedir. O zıtlığı karşıtı tanımlamak için yarattı. O, Âdem de ve onun şeytanında, sonra peygamberler silsilesi ile onların şeytanların da ve en sonunda İsa ve onun şeytanın da açığa vuruldu. Biri dedi ki; "İsa'da -ki ruh onun aslından olan Tanrı'nın ruhudur" ve "İsa'daki ruh "Ali'ye geçmiştir." Zeynelâbidîn [ö. 94/712]³ şunları söyledi: "Yahudiler Üzeyir'i severler. onların söyledikleri şeyi onun için dediler; Hristiyanlar İsa'yı severler ve onların söyledikleri şeyi onun için söylediler; topluluğumuzdan bazıları bizi sevecek, Hristiyan ve Yahudilerin Üzeyir ve İsa hakkında söyledikleri şeyi bizim için söyleyecek. Onlar bizden değildir biz de onlardan değiliz." Ali er-Rızâ [ö. 203/819]⁴ dedi ki: "Meryem İsa'dandır, İsa Meryem'dendir; ben babamdanım; babamda benden; ben ve babam bir tek şeyiz." Bir kişi: Tanrı'nın beş kişide: Hz Muhammed, onun kızı [Hz. Fâtıma], onun kocası [Hz. Ali], ve onun iki oğlunda [Hz. Hasan ve Hüseyin] olduğunu öğretti. Başka bir görüşe göre bu beş kişi eşittir, çünkü tek ruh onların hepsinde benzer şekilde yerleşmiştir; diğer bir görüşe göre de o ruh tek kişide vardır o da Ali'dedir, çünkü o, en yüce makamdadır. Bu, Hristiyanlığı geliştirmek adına yapılan bir girişime benzemektedir.

İslâm ve Hristiyanlık arasında birçok yönden benzerlik vardır. Bu iki dinin teolojisinin sıklıkla uzlaşması şaşırtıcı değildir; esasta değil ayrıntıda sık görülen uzlaşma iki din arasında borçlanmanın gerçekleştiğini akla getirmektedir. Daha sonra sapkın olarak damgalanmış bazı fikirleri ele alalım: Nazzâm, [ö. 231/845] her şeyin bir anda yaratıldığını ve gerekli olan zamana kadar gizliliğini sürdürdüğünü ileri sürmektedir. Philo [Filon] fâilin zamana ihtiyacından dolayı değil, olguların düzene ihtiyacından dolayı dünyanın altı günde yaratıldığını söyleyerek benzer bir şey öne sürmüştür. Yaratılış zaman içinde değil ancak ondan öncedir. Bazı aşırı kimseler,

³ İsnâşeriyye'nin dördüncü ve İsmâiliyye'nin üçüncü imamı kabul edilen tâbiî. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Saim Kılavuz, "Zeynelâbidîn", *DİA*, XLIV, 365-366.

⁴ İsnâşeriyye'ye göre on iki imamın sekizincisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Saim Kılavuz, "Ali er-Rızâ", *DİA*, II, 436-438.

Tanrı'nın sözlerinin yazılı olduğu kâğıdın ebedî olacağını öğretmekteydiler; bu transubstantiation⁵ doktrininin etkisini akla getirmektedir. Muhammed b. Kerrâm, Tanrı'nın bir kere onları yarattıktan sonra cevher ve arazların üstünde herhangi bir güce sahip olmadığı düşüncesindeyken; Yuhannâ ed-Dımâşkî⁶ de [ö. 132/ 749 [?]] Tanrı'nın dünyayı yaratıp sonrasında onu kendi hareketi ile devam edecek şekilde bıraktığı fikrini savunmaktaydı. Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf [ö.235/849-50] cennete dair öğretisi ile özgündü; ondan cennette eylemler son bulur şeklinde bir rivayette aktarılmaktadır. Bu eleştirmenlere fırsat verdi. Onlar bir eliyle meyveye diğer eliyle şaraba uzanmış bir adam resmi çizdiler; daha sonra eylem son buldu ve o sanki çarpmıha gerilmiş gibi kaldı. Bir başka grup da bunun, 'insanın eylemi başladığı anda son bulmak zorundadır' şeklinde felsefi bir açıklamasını yaptı. Şunu varsaymak daha doğaldır ki, o Hristiyanlıktaki "diriliş gerçekleştiğinde her şey değişmez olacak" düşüncesini izleyerek mutlak şekilde kusursuz bir sükûnet halini tarif etmek istemiştir. Buna benzer bir düşünce Aristo'nun *Teolojisi*nde vardır ki o 'ay üstü âlemde ruh konuşmaya ve eyleme ihtiyacı duymaz' iddiasında bulunmuştur.

Muhammed b. Kerrâm *kelâm* olarak Allah'ın kelimesinin bir fakat *kavlinin* çok olduğu düşüncesine sahipti. Yuhannâ ed-Dımâşkî de *kelâmı* (λαγάμ) *kelimeler* (ρημάτá) den ayırırdı. Mu'tezililer 'bu dünya mümkün dünyaların en iyisidir' görüşündeydiler. Yuhannâ ed-Dımâşkî "her şey tümüyle Allah'ın takdiri vasıtasıyla olduğu için en iyidir." dedi. Kâ'bî⁷ de [ö. 319/931]⁷ benzer şekilde 'her şey iyidir' dedi. Yuhannâ; hiç bir şey doğal olarak kötü değildir, dedi. Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf akıl sahibi birinin bir Tanrı'yı bilmek zorunda olduğunu öne sürdü; Yuhannâ ed-Dımâşkî Tanrı fikrinin doğuştan olduğunu varsaydı. Muammer b. Abbâd [ö. 215/830] Tanrı'nın arazlar üzerinde gücü olmadığını bu yüzden hiçbirinin yok olmadığını, Yuhannâ' da Tanrı'nın yok etme işini gerçekleştirmediğini ifade etti. Hişâm b. Hakem [ö. 179/795] Tanrının mükemmel bir forma sahip olduğunu genişliğinin ve derinliğinin eşit, kutsal şehrinin, cennetin küp şeklinde olduğunu iddia etti. Cübbâi [ö. 321/933]; Allah'ın kendini yüceltmeyi dilediğinde bir mahalde olmayan bir yücelik manası yarattığını söyledi. İbn Meymûn [ö. 601/1204]⁸ ise: ki bu fikir Saadya'da da bulunur-, "yüceltme için Tanrı'nın bir mahalde kaim olmasına neden olan yaratılmış ışıktan söz etti". Bu benzerlikler tek başlarına bir şey ifade etmese de onların hepsi bir araya geldiğinde oluşturacağı etki kayda değerdir.

⁵ Hristiyanlıkta dinsel ayin sırasında kutsal ekmek ve şarabın Hz İsa'nın eti ve kanına dönüştüğü inancı.

⁶ Hristiyan azizi, kilise babası, teolog. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, *DİA*, XLIII, 580-82

⁷ Mu'tezile âlimi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adil Bebek, "Kâ'bî", *DİA*, XXIV, 27

⁸ Yahudi din âlimi, filozof ve tabip. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mustafa Çağrırcı, "İbn Meymûn, *DİA*, XX, 194-197

Müslümanların iman hakkındaki düşünceleri çeşitlidir. Kur'an iman ile salih ameli bir araya getirdi fakat onlar arasındaki bağlantıyı tanımlamadı. İlk tanımlar imanı Allah'a, peygamberlerine ve kitaplarına iman olarak adlandırır; bu bir hakikat olarak varlığının kabulüdür. Mürcie –bu isim ya insanlar hakkında yargılamayı reddedenler ya da herkesin sonunda Tanrı ile uzlaştırılacağını umanlar anlamındadır- imanın Allah'a gönülden bağlanmak ve itaat etmek olduğunu söylemiştir. Mu'tezile 'herkesin Allah'ı bilmesi gerekir.' düşüncesini savundu ve bu nedenle iman hakkında çok az şey söyledi. Onlar tarafından iman daha çok salih amellerin toplamı olarak kabul edilir. Bir grup da iman artıp eksilebilir mi mevzusunu tartıştı; çoğunlukla verilen cevap ; "iman sadece inanç olsaydı artıp eksilemezdi fakat salih ameli içerirse artıp eksilebilir" şeklinde oldu. Yuhannâ' da ikili inançtan bahsetti. Bu, kilisenin öğretisinin kabulüdür ve aynı zamanda Tanrının vaatlerini, ruhun lütuflarını yerine getirmesini ummaktır.

Sünnî İslâm cennette Allah'ın görüleceği öğretilerine sahiptir. Rüyada görülen bir adam bazı kişilerin Tanrı'nın tahtının önünde yiyip içtiklerini rivayet etti, fakat o kendisi, bunları önemsemedi, çünkü onun Tanrı'nın yüzüne bakmasına izin verilmişti. Ru'yetullah görüşüne benzerlik dikkate değerdir. Zorunlu ve zorunlu olmayan işler [vacip ve nafile ibadetler] arasında ki ayrım İslâm ve Hristiyanlık 'ta ortaktır. Yaygın düşünce sadece inanan kişi salih ameller işleyebilir, bunun aksini savunan sadece Ebü'l Hüzeyl el-Allâf' tır; bu durum Augustine ve kâfirlere özgü görkemli ahlaksızlıkları anımsatır.

Sünnî İslâm'ın temsilcisi Eş'arî, Allah'ın tek fail olduğunu, fiilleri yarattığını, fiilleri yapması için insana irade verdiğini, insanlarında o irade vasıtasıyla fiili kesb edeceğini öğretti. Yuhannâ' da hiçbirimizin Tanrı olmaksızın kalkıp oturamayacağını, seçimlerimizin bize ait olduğunu fakat eylemin Allah'ın yardımıyla tamamlanacağını söyledi. Müslümanlara göre günah Allah'ın kişiyi terk etmesinden dolayıdır. Yuhannâ'da neredeyse benzer bir kelime olan terk edişi (εγκατάλειψη) kullandı. O, iyi amellerin Tanrı'nın işbirliği sayesinde olduğunu söyler, ancak bu terim aynı düşüncenin İslâm'daki tevfiğ, doğru sona rehberlik şeklindeki anlatımına çok da yakın değildir. Müslümanlar Allah'ın bu dünyadaki her şeyi irade ettiğini fakat bunun her şeyi onayladığı manasına gelmediğini söylemektedirler. Onaylama (*rızâ*) iradenin ya da *meşîet*in karşısında durmaktadır. Benzer şekilde Yuhannâ'ya göre tolerans (ανοχή) ya da sabır (υπομονή) iradenin (θέληση) karşısında yer almaktadır. Şeyler uzlaşma (σύμβαση) göre gerçekleşir, ancak sadece iyi, rızâ (συγκατάθεση) sayesinde gerçekleşir.

Dirâr b. Amr [ö. 200/815] Allah'ın sadece kendisinin bildiği bir mahiyete sahip olduğunu öne sürmektedir. Yuhannâ ise; bilinen şeyler arasında olmadığı için Tanrı'nın bilinemeyeceğini ve kavranılamayacağını, O'nun her şeyin, hatta varlığın bile üstünde olduğu kanaatindeydi. İbnü'l-Ayâdi acemi bir şekilde şunu ifade etmektedir: "İnsan gerçekten hayatta, Tanrı ise mecazî

olarak yaşıyor.” Marius Victorinus [4. Yüzyıl] ise Tanrı'nın her şeyin ötesinde, varlık değil, yarı-varlık olduğunu söylediğinde de gariptir.

Müslüman kelâmında hicri ikinci yüzyılın ortalarında birdenbire Allah'ın sıfatları konusu ortaya çıktı; bu doktrin Hristiyanlığa çok benzerdir. Kuran da sıklıkla Allah'la birlikte kullanılan âlim, kâdir, rahman gibi sıfatlar her ne kadar başlangıçta kuşkulandırsa da bu doktrin gelişmesine yardımcı olmuştur. Müslümanlar Kur'ân'ı Allah'ın kelimesi olarak tanımladılar ve bu kelimenin Kur'an olduğunu varsaydılar. Yuhannâ, bu belirli doktrin erkenden dönemlerde de var olduğundan Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söylemenin bir sapkınlık olduğunu bilmekteydi. Şia'dan bir grup; Kur'ân'ın ne yaratılmış ne de yaratıcı olduğunu, fakat bir yaratıcının sözü olduğunu söylemekteydi; bu, Yahudilerin “Sözün (yaratılış) işini tamamladı” şeklindeki yaratıcı kelime doktrinine ve Hristiyanların yaratıcı Logos⁹ düşüncesine zıt olan bir düşünceydi. Bu fikirler, logosun, kelime ve akıl şeklindeki çift anlamı ile birlikte Müslüman inanç sisteminin şekillenmesine yardımcı oldu. Yuhannâ, Müslümanların da kabul ettiği gibi Hz İsa'nın Allah'ın kelimesi ve rûhu olduğunu iddia etti, sonuç; Hz İsa'nın yaratılmamıştır ya da kelime ve rûh olmaksızın Tanrı'dır. Bu argüman doğrudan Kur'ân'ın yaratılmamış olduğu düşüncesine götürür. Kanunun önceden var olduğuna dair Yahudi inancı da muhtemelen buna yardım etti. Muhammed b. Kerrâm'ın bazı takipçileri Tanrı'nın beş gücü olduğu öğretisini benimsedi. Bunlardan ikisi var olmanın k ve n si, yani yaratıcı kelâm kün (ol!)'ün sessiz harfleri ve ayrıca irade, işitme [sem'] ve görmedir [basar]. Arius öğretti ki; bu hikmet ve Logos aynı zamanda güçleri yaratan Tanrı'da doğal olarak ayrılmaz bir şekilde bulunur. İkinci yüzyılda Müslümanlar sıfatların Allah'ın ne aynısı ne de gayrisi olduğunu söylemişlerdir. Yuhannâ Müslüman formülün ikinci önermesini sezercesine sıfatların doğası gereği Allah'a ait olduğunu ve başka bir yerden alınmadığını söyledi. Mu'tezile- İslâm'ın sözde rasyonalistleri- anlaşılır bir sistem oluşturmayı denedi ve Allah'ı selbi sıfatlar vasıtasıyla tanımlamaya yöneldiler. Nazzâm'a göre; Allah âlimdir demek Allah'ın zatını ispat etmektedir ve O'nun cahil olmadığını söylemektir. Yuhannâ'da aynı şeyi söylemiştir. Ebü'l-Hüzeyl de Yuhannâ'nın “ilahî varlık çeşitlenir, farklı şekillerde görünür, çünkü farklı materyallerde deneyimlenir.” ifadesini hatırlatıcı biçimde “biz farklı sıfatlar hakkında konuşuyoruz, çünkü Allah bizzat kendisini farklı yollarla göstermektedir” demektedir.

Yuhannâ ve Müslüman kelâmcılar tarafından belirlenmiş bu sıfatlar listesi uygulamada aynıdır. Ebü'l-Hüzeyl'in, yaratıcı kelâmın bir mahalde olmadığı fikri ve Cübbâî'nin ilâhî iradenin, görünür fiiller olduğu, yoksa bir mahalde olmadığı fikri Logos veya demiurge doktrininden türetilmiş gibi görünmektedir.

⁹ Hristiyanlıkta, Hz İsa'nın Tanrı'nın kendisine hulul etmiş ezeli ve ebedi kelâmı olduğu inancını ifade eden terim. Ayrıntılı bilgi için bkz. *DİA*, 27

Rasyonalistler; Sünnî doktrinin ezelî sıfatlar hakkındaki görüşünün Hristiyanlıktan daha kötü olduğunu ve aslında bunun aptalca bir politeizm olduğunu iddia ettiler. Sünnîler de Kur'ân'ı tanık göstererek Allah'ın ilme ve kudrete sahip olduğunu söylediler; fakat muhtemelen bunun kaynağı kitap değildi, ancak bu, muhalifleri alt etmek için kullanışlı bir yoldu. Sünnîlerden bazıları Allah'ın hayat sahibi olduğunu söyleyemez, çünkü Kuran'da bu şekilde bir ifade yoktur. Ekollerin dilinde, rasyonalistler sıfatları inkâr etmişlerdir; aslında onların inkâr ettikleri şey, sıfatların Tanrı'nın dışında bir varlığının olmasıdır.

İslâm'ın kurucusunun diğer dinlere çok şey borçlu olduğu bilinen bir durumdur; onun teolojisini inşa edenler de eşit ölçüde [diğer teolojilere] borçludurlar.